

MONIKA GRYGIEL

Lublin

POETA I POEZJA – WYBRANE WYZNACZNIKI *SACRUM* W TWÓRCZOŚCI BRODSKIEGO

W historii literatury rosyjskiej problem pozycji poety w społeczeństwie, wartości słowa poetyckiego został wyraźnie zaakcentowany już w epoce romantyzmu. Najpierw Puszkina, potem Lermontow dobitnie wyznaczyli rolę poety i jego twórczości w rzeczywistości społecznej, zaś późniejsi twórcy próbowali zająć własne stanowisko wobec owych romantycznych wyznaczników poetyckich. Brodski, który sam żartobliwie określał siebie „Baratyńskim” w tzw. „czarodziejskim chórze” leningradzkiego okresu swego życia i twórczości, jednocześnie krytykował wiele z założeń rosyjskiej poezji romantycznej. Na podstawie analizy twórczości poety można jednak dojść do wniosku, że Brodski więcej z romantycznych koncepcji poety i poezji przejął, niż odrzucił.

J. Brodski należał do pokolenia twórców powojennych, dla których słowo poetyckie miało znaczenie rozstrzygające, niosące określone konsekwencje polityczne, niestety często bardzo poważne dla ich autorów. Z gorzkim wyrzutem Brodski stwierdzał:

Ты узнаеш меня по почерку. В нашем ревнивом царстве
все подозрительно: подпись, бумага, числа¹

(440, *Ты узнаешь меня...*)

Poeta doskonale rozumiał i znał wartość słowa, cenę wolności twórczej lub przymus milczenia, w głównej mierze pamiętał tragedię Mandelsztama, jednego ze swoich mistrzów poetyckich, o którego twórczości mówił:

¹ Wszystkie cytaty wierszy pochodzą z następującego wydania: И. Б р о д с к и й, *Часть речи. Избранные стихи 1962-1989*, Москва 1990; w nawiasie podaje numery stron i tytuł wiersza.

Jest coś zupełnie porażającego w pierwszej lekturze wielkiego poety. Człowiek ma wtedy do czynienia nie tylko z treścią, lecz przede wszystkim – z językową nieuchronnością. Oto, czym na pewno jest wielki poeta... Po zetknięciu się z nim mówi się innym językiem².

Koncepcja słowa, języka i poety u Brodskiego w dużej mierze została zaczerpnięta właśnie od Mandelsztama, który, jak pisze Ryszard Przybylski, szanuje słowo i język, esencję człowieka widzi w artykułowanej mowie, w poezji stanowiącej najwyższy artyzm twórczości ludzkiej, podkreśla także korzenie kultowe, cywilizacyjne i historyczne literatury³. Stąd więc u Brodskiego rodzi się nierozdzielny związek człowieka i mowy, poety oraz języka z jego podstawowym elementem-słowem. Stąd także złożoność sytuacji politycznej poety, którego umotywowana moralnie twórczość opiera się naciskom cenzury i wymogom ideologów. Stąd wypływa wreszcie miłość i respekt dla słowa jako wartości sprawczej, kreatywnej, brzemiennej w skutki dobre bądź złe. Jak słusznie zauważają badacze: Adam Pomorski czy Stanisław Balbus⁴, u Brodskiego pojawiają się skojarzenia poetyckiego słowa z biblijnym Logosem, co zresztą zaznacza sam poeta, wskazując na biblijne prapoczątki nie tylko Słowa, ale i języka, na wieżę Babel, która trwale podzieliła jedność mowy, języka:

...в этой башне,
в правнучке вавилонской, в башне слов,
все время недостроенной...
(146, *Разговор с небожителем*)

Brodski podkreśla, że na twórczość słowną człowieka nakłada się świadomość i rozum, a nie tylko emocje i popęd przynależny pozostałym istotom żywym. Mowa rozumiana jako zbiór dźwięków łączy świat zwierząt i ludzi, natomiast mowa uporządkowana, czyli język, przysługuje człowiekowi, jest formą jego istnienia w czasie i przestrzeni:

...каждой Божьей твари
как знак родства
дарован голос для
общенья, пенья:

² *Reszty nie trzeba. Rozmowy z Josifem Brodskim*, zebrał J. Illg, Katowice 1993, s. 32-33.

³ Zob. O. M a n d e l s t a m, *Poezje*, wstęp: R. Przybylski, Warszawa 1997, s. 5-22.

⁴ Zob. *O Brodskim. Studia, szkice, refleksje*, red. P. Fast, Katowice 1993.

продления мгновенья,
минут, дня.
(199, *Бабочка*)

W hołdzie dla twórczości i osoby Anny Achmatowej, którą cenił i z którą się przyjaźnił, Brodski pisze znamienne słowa:

Бог сохраняет все; особенно – слова
Прощенья и любви, как собственный свой голос.
.....
Великая душа (...) тебе благодаря
Обретшей речи дар в глухонемой Вселенно”.
(502, *На столетие Анны Ахматовой*)

W świecie ogólnoludzkich wartości, a przede wszystkim w życiowej hierarchii Brodskiego język jest pierwszy po Bogu. Nie jest Bogiem, natomiast posiada niemal wszystkie jego atrybuty: jest wieczny, nieskończony, starszy niż czas, posiada zdolności twórcze, jest dobry, ma wymiar metafizyczny, gdyż należy do irracjonalnej rzeczywistości:

... język, który został nam dany, jest takim językiem, iż znajdujemy się w sytuacji dzieci otrzymujących dar. Dar z zasady jest zawsze mniejszy od ofiarodawcy i to ukazuje nam naturę języka⁵.

Język jednak można poznać, nazywa on rzeczywistość, której poszczególne, rozpoznawalne w przestrzeni za pomocą dźwięków, elementy istnieją w czasie za pośrednictwem słowa. Język także wyznacza granice rzeczywistości realnej i jednocześnie odnosi się do rzeczywistości transcendentnej. Obcując z językiem zbliżamy się do Boga, doświadczamy kontaktu z *sacrum*. Dzięki swej wiecznej naturze język stanowi pewnik i punkt oparcia dla ulotnego materialnego świata, porządkuje go i nazywa, nadając mu tym samym, znakowy charakter. Brodski poprzez język i jego wytwory postrzega rzeczywistość:

а улица вдалеке сужается в букву „У”
(278, *Всегда остается возможность...*)
наши жизни как строчки достигли точки”
(192, *Песня невинности, она же опыта*)

⁵ *Reszty*, s. 77.

Język i alfabet mają także wymiar symboliczny, kulturowy, decyduje przecież o świadomości i tożsamości narodowej:

... Прочный, чернильный союз,
 кружева, вензеля,
 помесь литеры римской с кириллицей...
 (328, *Литовский ноктюрн: Томасу Венцлова*)
 и без костей язык, до внятных звуков лаком,
 судьбу благодарит кириллицыным знаком
 (340, *Пятая годовщина*)

Według Brodskiego właśnie poezja stanowi szczytową formę literatury, gdyż operuje metaforą, symbolem, nie jest jednoznaczna, natomiast jest tajemnicza, korzysta ze skrótów, które obrazują różnorodność i złożoność języka. Dla poety obok warstwy semantycznej niezwykle ważna, a może najważniejsza, jest warstwa foniczna wiersza, estetyka odbioru. Brodski stwierdza, że „estetyka jest matką etyki” – z piękna rodzi się dobro, czyli to, co piękne z natury, musi być dobre, gdyż piękno powtarza i odzwierciedla boski ład i harmonię, powoduje odczucie piękna bezpośrednio działając na zmysły. Dlatego właśnie poeta nie odrzuca tradycyjnych form wersyfikacyjnych, są to, jak mówi: „święte naczynia”, które napełnia nową treścią. Semantyka zmienia się w zależności od kontekstu – tu Brodski eksperymentuje i bawi się słowem, natomiast metryka wiersza systematyzuje estetyczny odbiór utworu, oparty w głównej mierze na warstwie fonicznej.

Brodski mówi o trzech typach poznania: racjonalnym, intuicyjnym oraz przez objawienie:

Poezja tym różni się od pozostałych form literatury, że korzysta naraz ze wszystkich trzech [...], bowiem wszystkie trzy wyrażone są językiem; i nieraz za pomocą jednego słowa, jednego rymu piszącego udaje się zajść tam, gdzie nikt nigdy przed nim nie był – i być może dalej niż sam pragnął⁶.

Racjonalista tworzy analityczne traktaty naukowe, poeta zaś opisuje i tworzy rzeczywistość dzięki intuicji i objawieniu. Artyzm poezji kryje się w formie poetyckiej, natomiast boski pierwiastek objawia się w „nieuchronności językowej”. Poeta poszukuje, wątpi, pragnie rozdzielić dobro i zło, niepokoi moralnie i zmusza do myślenia. Kreatywna moc języka, w którego władaniu

⁶ Tamże, s. 87-88.

jest poeta, przybliża twórcę do Stwórcy, jest pomostem pomiędzy Transcendentem a człowiekiem, daje możliwość istnienia w wieczności, przedłużenia nietrwałości bytu. Boska natura języka determinuje działalność słowną poety, zakłada imperatyw moralny twórczości. Poezja zatem, to dążenie tego, co ułomne, ku ideałowi, tego, co znane, ku Tajemnicy, to ciągłe obcowanie ze sferą *sacrum*, rodzaj kontemplacji metafizycznej.

Pojawia się pytanie, kim jest wobec tego poeta, jakie miejsce zajmuje, bądź też, jakie miejsce przypisuje mu Brodski w racjonalnej rzeczywistości? Z jednej strony poeta jest wolnym twórcą, z drugiej zaś osobą zdeterminowaną, zniewoloną przez język. Nie ulega także wątpliwości, że poeta jest bytem przemijającym, należy do zupełnie innego wymiaru istnienia niż wieczny język. Uzasadnia to fakt fascynacji poety-człowieka trwałą materią języka. Poeta, dla którego literatura jest formą istnienia, nieustannie musi stykać się ze świętą materią języka, stąd jego działalność jest uświęcona, ponieważ wpływ języka czyni profana kapłanem służącym literaturze. Język jest ponadto siłą sprawczą, na mocy której poeta przestaje być prorokiem, staje się pieśniarzem przekazującym wartości i ideały boskie, usankcjonowane przez język, uczy prawdy i dobra:

...автор этих строк,
чьей пронизательности беркут
мог позавидовать, пророк,
который нынче опровергнут,
утратив жажду прорицать,
на лире пробует бряцать.

(118-119, *С видом на море*)

Jeżeli największym osiągnięciem cywilizacyjnym jest twórczość literacka, to działanie poety jest jednocześnie działaniem na rzecz ludzkości. Jeżeli poeta jest we władaniu dobra poprzez język, jego działalność z etycznego punktu widzenia także wydaje się być w pełni uzasadniona. Podobne rozumienie języka pojawia się w stwierdzeniu Roberta Frosta, które przytacza Brodski: „Powiedzieć, że jestem poetą, to tyle co powiedzieć, że jestem dobrym człowiekiem”⁷.

Aby oddać się we władanie dobra-języka, należy go poznać na tyle, na ile jest to możliwe. Któż jednak lepiej zna, a przede wszystkim darzy większym

⁷ Tamże, s. 161.

uczuciem język, niż poeta? Ma więc on prawo być również wieszczem, co wyraźnie podkreśla Brodski w słowach: „Panujący dąży do tego, żeby rządzić swoimi poddanymi, poeta aby rządzić umysłami, albo jak kto woli – duszami”⁸.

Czy osiąga taką pozycję, ocenią potomni, jedno jest pewne: rola poety w społeczeństwie jest fundamentalna. Ma on do spełnienia posłannictwo, jest jednocześnie uczniem prawdy, sam się doskonali w poszukiwaniu i odkrywaniu dobra, jest także nauczycielem pokoleń przyszłych, w dużej mierze decydującym o losie ludzkości.

Z jednej strony jest więc poeta i jego poezja, z drugiej natomiast, obok twórcy pojawia się, włączony w akt poznania, odbiorca poezji. Poeta jawi się jako przekaźnik określonych moralnych wartości. Proces czytania poezji to rozmowa poety z czytelnikiem mająca charakter intymnego wyznania. Zmuszony do wysiłku intelektualnego czytelnik jest współtowarzyszem poety, powtarza drogę, którą wcześniej przebył poeta w poznawaniu Tajemnicy, ich pozycje się zrównują: „To zrównanie jest zrównaniem świadomości i naznacza człowieka na całe życie, gdyż tkwiąc w jego pamięci, niejasno albo wyraźnie, wcześniej lub później, w porę lub nie, wpływa na jego zachowanie”⁹.

Poeta wprowadza czytelnika w sferę transcendentną, w świat wyższych wartości i z tego względu poezja – jak uważa Brodski – „jest skuteczniejsza od jakiegokolwiek systemu wiary czy doktryny”. Czytanie poezji to priorytetowe zadanie dla człowieka, gdyż jest nie tylko umotywowane moralnie, ale jest ponadto formą przetrwania cywilizacji: „Dlatego sztuka, w szczególności literatura, nie jest ubocznym produktem ewolucji gatunku, a dokładnie na odwrót [...] poezja, będąc szczytową formą piśmiennictwa, stanowi, mówiąc brutalnie, cel naszego gatunku”¹⁰.

Należy tutaj podkreślić dydaktyzm Brodskiego, drwiącego z tego co złe, a jednocześnie akcentującego fakt istnienia dobra, jako wartości, którą człowiek musi zaakceptować, bądź odrzucić, nie może natomiast przyjąć obojętnej postawy. Poeta bardzo często zaznacza nieuniknioną konieczność wielu życiowych wyborów moralnych, chociażby w twórczości poetyckiej, która jest zawsze według Brodskiego nawarstwieniem cywilizacyjnym, świadomością kulturową wcześniejszych pokoleń twórców. Natomiast obawia się Brodski z jednej strony tautologii *cliché* i krytykuje bezmyślne kopiowanie, powiela-

⁸ P. F a s t, *Spotkania z Brodskim*, Wrocław 1996, s. 113.

⁹ *Reszty*, s. 84.

¹⁰ Tamże, s. 83.

nie kolejnych, nawet najbardziej uniwersalnych wzorców. Z drugiej bowiem eksponuje on kreatywne zdolności języka oraz tkwiące w materiale językowym niewyczerpane możliwości:

...twórczość, sztuka w zasadzie niszczy to, co jest zawarte w dogmacie, w takim czy innym systemie religijnym. W tworzeniu zawarta jest bowiem ogromna siła odśrodkowa, wykraczająca poza (czy też ponad) takie czy inne promieniowanie religijne¹¹.

Chociaż wszystko już było, to prawdziwy poeta jest jednak twórcą nowego – to człowiek powtarzający rozwój języka. Sam się doskonali i dojrzewa, aby wyzwolić potencjał twórczy Słowa, stworzyć określoną rzeczywistość, albo inaczej powrócić do prapoczątków, do Jedności, zwrócić się ku Dobru-Absolutowi.

Przedstawione poglądy dotyczące roli poety i poezji dowodzą, że Brodski tworzy własną filozofię języka i literatury. Dla niego twórczość słowna to sposób na istnienie, życie godne i prawe, gdyż oparte na odwiecznych wartościach tkwiących w słowie i języku:

...кириллица, грешным делом,
разбредаясь по прописи вкривь ли, вкось ли,
знает больше чем та сивилла,
о грядущем. О том, как чернеть на белом,
покуда белое есть, и после.

(409, *Эклога 4-я Зимняя*)

Poeta podkreśla, że w literaturze, stanowiącej zapis dziejów ludzkości, zachowana jest także świadomość człowieka jako istoty niedoskonałej i nie-trwałej. Śmiertelna i chwilowa materia ludzkiego ciała jest w stanie przetrwać tylko w języku, on jest filozoficznym początkiem i końcem egzystencji:

От всего человека остается часть
речи. Часть речи вообще. Часть речи.

(281, *И при слове "грядущее"...*)

Алфавит не даст позабыть тебе
Цель твоего путешествия – точку „Б”

(322, *Квинтет*)

¹¹ Tamże, s. 110.

Język i literatura stanowią treść człowieczeństwa, szczyt jego działalności i osiągnięć, jest przejawem Boga w rzeczywistości realnej. To uzasadnia poniższe stwierdzenie Brodskiego iż:

... największym i najcenniejszym skarbem, jaki posiada Rosja, jaki posiada naród rosyjski – jest język. I każdy, kto posługuje się językiem rzetelnie a ponadto z talentem, powinien być przez naród szanowany, ceniony, kochany. Najświętsza rzecz, jaką mamy – to, być może, nie nasze ikony i nawet nie nasza historia, ale nasz język¹².

ПОЭТ И ПОЭЗИЯ – ИЗБРАННЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ САКРУМА В ТВОРЧЕСТВЕ БРОДСКОГО

Р е з ю м е

Настоящая статья посвящена проблеме позиции поэта и его поэзии в общественной действительности. Среди жизненных ценностей И. Бродского язык стоит на самом верху человеческих возможностей экзистенции, он оправдает ее, позволяет существовать в вечности. Романтическое понимание роли поэта сводится с возвышением поэзии, как самого мастерского творчества человека, сравнивающего креативные возможности тленной человеческой природы с вечным Богом. И. Бродский представляет собственную философию языка и поэзии, которую последовательно осуществляет в поэтической деятельности.

Перевод Роман Левицки

¹² Тамże, s. 77.